

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1971.1.07>

M. LEPPIK

SOOME MURRETE *j*-IGA SEOTUD PROBLEEME

Poolvokaali *j* tuleb pidada (vähemalt enamikus) soome murretes iseseisvaks fonemiks, nagu *j*-i on tavaliselt käsitletud soome kirjakeelegi seisukohalt.¹ Mõningaid probleeme kutsub aga esile fonemi *j* realiseerumine vokaali *i* vahetus naabruses, s. t. *i* ees, *i* järel või *i*-vokaalide vahel. *j*-i konkreetne hääldus neis positsioonides võib tihti ühe ja sama murde ühtedes ja samades sõnavormideski olla väga kõikuv (*j* ~ *i*, *i* ~ Ø, *j* ~ *jj* ~ *jj*). *j*-i märkimist või mittemärkimist foneetilistes kirjapanekutes on küll enamasti püütud seostada häälikuajalooliste või morfoloogiliste kaalutlustega, nii sõna- kui ka lauserõhuga jne., kuid erandid on seejuures siiski olnud vältimatud. Et täpsustada *j*-i distributsiooni vokaali *i* (või *i*-vokaalide) naabruses mingi konkreetse murde fonoloogilise süsteemi seisukohalt, tuleks püüda kindlaks teha sõnavormid, kus *j* osutuks ülalmainitud positsioonis fonoloogilise opositsiooni kandjaks (vastandudes *j*-i puudumisele). Kõigil ülejäänud juhtudel võiks fonoloogilistes käsitlustes *j*-i märkimisest vokaali *i* naabruses loobuda, olenemata *j*-i konkreetsest foneetilisest realiseerumisest vastavates positsioonides.

Käesolev kirjutis ei pretendeeri probleemi ammendavale käsitlusele, vaid sisaldab mõningaid arvamusi, mis tulenevad eeskätt tähelepanekutest seoses Leningradi obl. Kingissepa rajooni kuuluval Kurgolovo (sm Kurkula) poolsaarel kõneldava soome murdega. Järgnevalt on osutatud mõnele teoreetiliselt võimalikele opositsioonijuhtudele, kus *i* ees, *i* järel või positsioonis *i*—*i* esinev *j* võiks olla sõnavormide eristajana fonoloogiliselt arvestatav, ning püütud autori kasutada olnud piiratud materjali ulatuses jälgida, kuivõrd need opositsioonivõimalused murdeti näivad kajastuvat. Konkreetseid järeldusi on võimalik teha ainult Kurgolovo poolsaare murde kohta, millest kõnesolevat probleemi silmas pidades on tehtud spetsiaalseid helilindistusi.² Teistes soome murretes välitsevate fonoloogiliste suhete kohta avaldatud oletused rajanevad mõnedel ajaloolis-foneetilistel murdekäsitlustel ja näidetel tekstikogumikest. On toodud pealiskaudseid paralleele ka isuri ja karjala murretest.

Trükitud allikatest pärinevate näidete foneetilisest transkriptsioonis on ühtlustamise huvides loobutud sõnarõhu ja rekonstruktsioonitärni märkimisest. Algläänemere nõrga-

¹ Vt. näit. V. Skalička, Zur Phonologie der finnischen Schriftsprache. „Archiv Orientální“ 1933, Vol. V, lk. 93; Th. A. Sebeok, Phonemics and Orthography in Finnish. „Acta Linguistica“ 1944, IV, No. 3, lk. 131; R. T. Harms, Stress and Juncture in Finnish. „American Studies in Uralic Linguistics — Uralic and Altaic Series“ 1960, Vol. 1, lk. 7; F. Karlsson, Suomen yleiskielen segmentaalifoneemien paradigma. „Virittäjä“ 1969, nr. 4, lk. 359. Aga vrd. ka K. Wiik, Onko suomen yleiskielessä oppositioita */i/* — */j/* ja */u/* — */v/*? Juhlakirja Paavo Siron täyttäessä 60 vuotta 2. 8. 1969. Suomen Kielen Laitoksen Julkaisuja 1. Acta Universitatis Tampereensis, Ser. A., Vol. 26, Tampere, 1969, lk. 224 jj.

² Sõnavorme, mille puhul *j* võiks osutada opositsiooni kandjaks, on lindistatud kontekstis, võimaluse piires kontrollides kriitilisi sõnavorme nii lauserõhulises kui ka rõhutus asendis. Lindistused pärinevad kuult keelejuhilt, kelle puhul kahjuks pole õnnestunud rakendada ühesuguse tihedusega küsitlusprogrammi.

astmelisi klusiile on rekonstrueeritud kujul $\check{k}$, $\check{p}$, $\check{t}$, millise märkimisviisi eelistele on käesoleva artikli autor juba varem tähelepanu juhtinud.³

Antud probleemi raames tuleks jälgida j -i märkimist järgmistes positsioonides: a) i ($\sim \check{i} \sim Vi$) + j ; b) i ($\sim \check{i} \sim Vi$) + j + i ($\sim \check{i} \sim iV$); c) V ($\sim V_1V_1 \sim V_1V_2$) + j + i ($\sim \check{i} \sim iV$) või C + j + i ($\sim \check{i} \sim iV$), sealjuures kõikjal (s. t. sõna algul, pearõhulise silbi järel või kaugemal sõnas), kus j neis positsioonides võib ilmned.

Et i vahetus naabruses esineva j -i märkimise probleemid tihti seostuvad silbipiiri küsimusega, siis on sedagi asjaolu võimaluse piires silmas peetud.

1. $i + j$

1.1. j pearõhulise silbi lühikese i järel. Praeguse soome kirjakeele ortograafia kohaselt eristatakse sõna *sika* 'siga' nõrgaastmelisi käändevorme (*sian*, *sialle*, *siat*, *sioitta* jne.) ning sõna *sija* 'koht' käändevorme ja selle sõna muid tuletisi (*sijan*, *sijalle*, *sijat*, *sijoittaa* jne.), märkides viimastes i järel j . Nagu väidavad A. Penttilä⁴ ja R. Anttila⁵, esineb vastav kontrast ka kaasaegses kirjakeele häälduses. O. Ikola⁶ ja M. Rapola⁷ asuvad siiski vastupidisel seisukohal. Kuna ka varasem kirjutamisviis mainitud erinevust ei arvestanud, nagu märgib M. Rapola⁸, siis näib praegune ortograafia olevat lähtunud sõnade leksikaalse eristamise vajadusest kirjapildis ja mitte niivõrd tegelikust hääldusest. Hääldus võib omakorda olla suuremal või vähemal määral kohanenud fikseeritud ortograafiaga.⁹

Murrete foneetilistest kirjapanekutest mainitud opositsiooni ei ilmne. Nimelt sõna *sika* nõrgaastmelisi käändevorme märgitakse analoogiliselt teistele astmehalduslikele nõrga astme vormidele, kus pearõhulises silbis esineb lühike i , näit. *sijar rōhkū* (SM* II, 62) 'sea rõhkimist', *vies sijaller ruokō* (ISMÄH, 12) 'viia seale süüa', *mäykä laskemä si¹at ulos* (AMÄH, 22, 23) 'minge laske sead välja', *sijal heineä, tappoit si¹a, si¹asuolista keitet, nitä söivät si¹at* (LLMÄH I, 48) 'seale heina, tapsid sea, seasoolest keedetud, neid söid sead', *siäl* (RMP, 24) 'seal (:siga)' jne. Samasugune märkimisviis esineb ka sõnade *sija* 'koht', *hija* 'varrukas' ning nende käändevormide puhul, näit. *pitkät hijat* (SM I, 77) 'pikad varrukad', *käensijat* (SM I, 203) 'käekohad', *tūqsijalle, tūqsija onnistu* (SM I, 269) 'töökohale, töökoht õnnestus', *uösija* (LLMÄH I, 286) 'öö(bimis)-paik', *käsvars¹ sijat* (LLMÄH I, 144) 'käevarte kohad', *sijal* (NIM I, 385) 'kohal', *silmä si¹allä* (NIM I, 400) 'silma kohal' (vrd. samas murdes *süät'in sijan* (NIM I, 389) 'söötsin sea'). Niisiis märgitakse foneetiliselt enamikus murretes nii sõna *sika* nõrgaastmelisi vorme kui ka sõna *sija* ja selle käändevorme j -illistena või on võimalik mõlemates võrreldavates sõnavormides j -i märkimine või mittemärkimine vastavalt varieeru-

³ M. Leppik, On the Non-Phonological Character of Consonant Gradation in Proto-Fennic. «Советское финно-угроведение» 1968, IV, № 1, lk. 3.

⁴ A. Penttilä, Suomen kielioppi. Porvoo-Helsinki, 1957, lk. 38.

⁵ R. Anttila, rets. R. T. Harmsi teosele "Finnish Structural Sketch". "Language" 1967, Vol. 43, No. 2, lk. 571.

⁶ O. Ikola, Suomen kielen käsikirja. Helsinki, 1968, lk. 114.

⁷ M. Rapola, Kiistaa kirjaimesta. „Virittäjä” 1970, nr. 2, lk. 116.

⁸ M. Rapola, Suomen kielen äännehistorian luennot. Helsinki, 1966, lk. 288—289.

⁹ A. Penttilä, Grafeema- ja foneemasuomen suhteesta. „Virittäjä” 1932, nr. 1, lk. 22; A. Suominen, Yleiskielen sanansisäisten eritavuisien ääntiöyhtymien ääntämisestä. „Virittäjä” 1932, nr. 2, lk. 153.

* Käesolevas artiklis on kasutatud järgmisi lühendeid: **ASMÄH I** — N. Ikola, Ala-Satakunnan murteen äännehistoria. Turun Suomalaisen Yliopiston Julkaisuja. Sarja B, osa III, 1. Helsinki, 1927; **IMT** — A. Laanest, Isuri murdetekste. Tallinn, 1966; **ISMÄH** — A. Turunen, Itäisten savolaismurteiden äännehistoria. Helsinki, 1959; **KHMÄH I** — E. Lindén, Kaakkois-Hämeen murteiden äännehistoria I. Konsonantisto. Helsinki, 1942; **KHMÄH II** — E. Lindén, Kaakkois-Hämeen murteiden äännehistoria II. Vokaalisto. Helsinki, 1944; **LLMÄH I** — H. Leskinen, Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria I. Konsonantit. Helsinki, 1963; **LSKL** — P. Virtaranta, Lähisukukielten lukemisto. Helsinki, 1967; **LYSMÄH I** — P. Virtaranta, Länsiylä-

vale hääldusele. Vaadeldud opositsioonivõimalus ei tule puhtteoreetiliseltki arvesse murrete puhul (sealhulgas ka Kurgolovo poolsaare murre), kus *sija* > *siha*, *hija* > *hiha*¹⁰ (sm kirjakeeles *sija*, *hiha*), kuigi just neis murdeis ilmneb põhiliselt *j*-ita hääldus astmevahelduslikes nõrga astme vormides, seega *siat* < *sikat* 'sead'.

On ootuspärane, et osas soome murretes võiksid olla samal viisil eristatavad ka verbide *sitoo* 'siduda', *hioo* 'ihuda' (Kurgolovo poolsaare murdes vastavalt /*sittoo*/, /*hittoo*/) pöördevormid noomenite *sija* 'koht', *hija* 'varrukas' mitmuslikest käändevormidest ja verbaaltuletistest. Nii oleksid Kurgolovo poolsaare murdeski mõeldavad opositsioonid, nagu /*sijoittaa*/ 'asetada, paigaldada' — /*si.oittaa* ~ *sio.ittaa*/ 'sidusite'; /*hijoin*/ 'varrukate' — /*hi.oin* ~ *hio.in*/ 'ihusin' jne., kui, nagu eespool öeldud, *sija* > *siha*, *hija* > *hiha* ei kaotaks opositsioonivõimalust.

Paljudes murretes on niisiis märgitud *j*-i pearõhulise silbi lühikese *i* järel nõrgaastmelise klusiili kao teel kujunenud sõnavormides (vaatamata autorite lahkuminevaile seisukohtadele küsimuses, kas *j*-i antud positsioonis pidada nõrga astme klusiili vahetuks jätkajaks või hiljem silbipiirile tekkinud siirdehäälikuks). See asjaolu likvideerib küll eespool käsitletud opositsioonide võimaluse, kuid võib anda alust teist tüüpi fonoloogilistele vastandamistele seoses pearõhulise silbi pikkade vokaalide diftongistumisega *ē* > *ie*, nagu kõigis soome murretes, ja mõnedes murretes ka *ē* > (*ie*) > *ia* ~ *iä*,¹¹ *ā* > *iä*¹² jne. Nõrgaastmelise klusiili kao teel kujunenud sõnavorme võib pearõhulise silbi lühikese *i* järel esinev *j* eristada sõnavormidest, mille pearõhulise silbi diftongi esimeseks komponendiks on *i*, kujundades opositsioone, nagu *sije* < *sitēk* 'side' — *sieni* < *sēni* 'seen'; *hijen* < *hiken* 'higi (gen.)' — *hieno* < *hēno* 'õhuke, peen, õrn'; *ijän* > *ikän* 'ea' — *iäni* < *āni* 'hää' jne. Taolisi näiteid võib tuuagi näiteks ida-savo murrete alalt: *hijess_o"olluk*... (ISMÄH, 12) < *hikessä* 'higis on õlnud', vrd. *hieno* (ISMÄH, 219) < *hēno* 'õhuke, peen, õrn'; *pijätelläk* (ISMÄH, 205) 'pidada', vrd. *eē piässüt* (ISMÄH, 217) 'ei pääsenud'; loode-laadoga murrete alalt: *ijän* (LLMÄH I, 32) 'ea', vrd. *iänelä* (LLMÄH I, 31) 'häälel (häälega)'; lääne-ülasadakunna murrete alalt: *vijallinen* (LYSMÄH I, 61), vrd. *viarakko* (LYSMÄH II, 403) vms.¹³ Kuid ka neis murretes, kus

satakuntalaisten murteiden äännehistoria I. Konsonantit. Helsinki, 1946; **LYSMÄH II** — P. Virtaranta, Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria II. Vokaalit. Helsinki, 1957; **NIM I** — P. Virtaranta, Näytteitä Inkerin murteista. „Virittäjä” 1953, nr. 4, lk. 384—405; **NIM II** — P. Virtaranta, Näytteitä Inkerin murteista 2. „Virittäjä” 1955, nr. 1, lk. 41—70; **RMP** — J. Mägiste, Rosona (Eesti Ingeri) murde pääjooned. Tartu, 1925; **SKÄHL** — M. Rapola, Suomen kielen äännehistorian luennot. Helsinki, 1966; **SLMÄH** — H. Ojansuu, Suomen lounaismurteiden äännehistoria. Konsonantit. Suomi IV 2, 1904; **SM I** — L. Kettunen, Suomen murteet I. Murrenäytteitä. Helsinki, 1930; **SM II** — L. Kettunen, Suomen murteet II. Murrealueet. Helsinki, 1930; **ÄMÄH** — V. Ruoppila, Äyrämöismurteiden äännehistoria. Helsinki, 1955; **ÄTEPM I** — J. Laurosela, Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta I. Suomi IV 13, 1913 ja 1915; **ÄTEPM II** — J. Laurosela, Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta II. Suomi IV 13, 1914; **ÄTJM** — V. Tarkkiainen, Äänneopillinen tutkimus Juvan murteesta. Suomi IV 2, 1904; **ÄTSM** — F. Äimä, Äänneopillinen tutkimus Tytärsären murteesta. Suomi IV 1, 1903; **ÄTMM** — M. Airila, Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta. Suomi IV 12, 1912.

¹⁰ J. Mägiste, Rosona (Eesti Ingeri) murde pääjooned. Tartu, 1925, lk. 65; P. Virtaranta, Näytteitä Inkerin murteista 2. „Virittäjä” 1955, nr. 1, lk. 64; M. Leppik, Distribution of Segmental Phonemes in the Finnish Dialect Spoken on the Kurgolovo Peninsula. «Советское финно-угроведение» 1966, II, № 3, lk. 166.

¹¹ Vt. näit. P. Virtaranta, Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria II. Helsinki, 1957, lk. 402; M. Rapola, Suomen kielen äännehistorian luennot, lk. 355; E. Lindén, Kaakkois-Hämeen murteiden äännehistoria II. Helsinki, 1944, lk. 14—15.

¹² Vt. näit. A. Turunen, Itäisten savolaismurteiden äännehistoria. Helsinki, 1959, lk. 217; H. Leskinen, Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria I. Helsinki, 1963; E. Lindén, Kaakkois-Hämeen murteiden äännehistoria II, lk. 17; V. Tarkkiainen, Äänneopillinen tutkimus Juvan murteesta. Suomi IV 2, 1904, lk. 61, 115.

¹³ Kasutatud materjali piires ei ole tähelestatud *j*-il põhinevat opositsiooni muu vokaalkontraktsiooni (s. t. mitte nõrga astme klusiili kao) teel kujunenud sõnavormide (näit. pronoomenid *mie* < *minä*, *sie* < *sinä*) ja teiselt poolt pikkade vokaalide diftongistumisel tekkinud sõnavormide (näit. *mies(i)* < *mēsi* 'mees', *sieni* < *sēni* 'seen') vahel.

j-i on nõrga astme klusiili kao läbi tekkinud vormides pearõhulise silbi lühikese *i* järel järjekindlalt märgitud,¹⁴ on esile toodud erandlikke sõnavorme, milles *j*-i ei registreerita, näit. ida-savo murdeis *rientäk* < *rikentätäk* (ISMÄH, 12) 'kiirustada'; *pie|n, -t, -mmä, -ttä* (ISMÄH, 34) 'pean, pead, peame, peate', *siellä* (ISMÄH, 34) 'seal (adv.)'. Sel juhul ei teki aga näit. ootuspärast opositsiooni *pijen* (tegelikult siis *pien* (ISMÄH, 34) < *pitän* '(ma) pean') — *pien* (ISMÄH, 166) < *pēni* 'väike', või tekib näit. nitteootuspärane opositsioon sõnavormide vahel, mis mõlemad pärinevad nõrga astme klusiili sisaldanud algkujudest: *sijek*, *sijelläk* (ISMÄH, 34) < *siie-* 'side, sidemel', vrd. *siellä* < *sikäällä* (ISMÄH, 34) 'seal (adv.)'.¹⁵

Enamiku murrete puhul on peetud siiski võimalikuks nõrga astme klusiili kao teel kujunenud sõnavormides pearõhulise silbi lühikese *i* järel *j*-i hääldamist ka lühikese siirdehäälikuna *j* või kohati samades sõnavormides *j*-i puudumist,¹⁶ sealjuures *j*-i puudumise korral tähistavad mõned autorid silbipiiri (kuigi mitte päris järjekindlalt), mõned mitte. Näit. *vijattommī, vi,attomī, vi'attoma merkki* (LLMÄH I, 48) 'veatuid, veatu(se) märk', *pijetti, pietti* (LLMÄH I, 92) 'peeti', *hi,es, hies* (LLMÄH I, 57) 'higis (higine)', *hijes, hi'es, hies* (LYSMÄH I, 64) 'higis (higine)', *ijäsäni, i'ällineg, iällensä* (LYSMÄH I, 62) 'minu eas, ealine, tema eale', *siän (si'än)* (ÄTTM, 80) (= *si'än*) 'sea' jne. Osa uurijate tähelepanekute põhjal võib murdeti *j*-i nõrgenemist või puudumist ülalkirjeldatud tingimustes seostada lauserõhutu asendiga.¹⁷ Enamiku murrete puhul pole aga ilmselt võimalik *j*-i esinemistingimusi mingisuguste suprasegmentaalsete teguritega määrata. Rohkele murdeainestikule tuginedes väidab M. Rapola: "...sekä e—a että varsinkin i—a-väli on sellainen, jossa asteikko siirtymättömästä kadosta täyteen j-ääntämykseen on erittäin liukuva, labiili,"¹⁸ ning lisab teisel pearõhulise silbi lühikesele *i*-le järgneva *j*-i kohta veelgi: „j:n „kuuleminen” lienee osaksi subjektiivista sekä sanojen tavuluvun ja puheen nopeuden tai painokkuuden vaihteluista riippuvaa.”¹⁹ Seega võib oletada, nagu ülaltoodud näitedki kinnitavad, et suuremas osas murretes ei kajasta pearõhulise silbi lühikese *i* järel märgitud *j* mitte niivõrd tegelikku hääldust, kuivõrd esineb silbipiiri sümbolina. *j*-i hääldus (kui see üldse on registreeritav) ilmneb vaba vahelduse korras.

j-i (ega isegi silbipiiri) ei ole pearõhulise silbi lühikese *i* järel nõrga astme klusiili kao läbi kujunenud sõnavormides üldse märgitud rosone murdes, näit. *liqkas* < *likäkkas* 'porine', *hiessün* 'saan higiseks' (RMP, 24), *käsiپیکی* < *pieteki* 'käepide', *iätettä* 'idandatakse', *się* 'side' (RMP, 28) jne., ning tütarσαare murdes, näit. *hiessä* (ÄTTSM, 94) 'higine, higis', *piētüks* (ÄTTSM, 87) 'peetuks'.²⁰ Neile murdeile on geograafiliselt lähedane Kurgolovo poolsaare murre, milles olemasoleva helilindistatud materjali põhjal samuti puudub ülalkirjeldatud sõnavormide häälduses *j* (küll aga võib rõhutatud häälduse korral ilmnedu silbipiir). Mainitud murde fonoloogilise süsteemi seisukohalt on

¹⁴ Niisugust järjekindlust ei ilmne kaugeltki kõigis neis murdeuurimustes, millest ülaltoodud opositsioonipaardid on esitatud.

¹⁵ Üldiselt ei esine soome murretes opositsioone nõrga astme palataal- ja nõrga astme dentaalklusiiliga algkujudest pärinevate sõnavormide vahel, näit. *vikan* > *vijan* ~ *vian* 'vea (gen.)', vrd. *vitan* > *vijan* ~ *vian* 'võrgukorgi (murd.)'.

¹⁶ Näit. V. Ruoppila, Äyrämöismurteiden äännehistoria. Helsinki, 1955, lk. 22, 23, 37 jne.; H. Leskinen, Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria I, lk. 48, 57, 86, 87, 92 jne.; P. Virtaranta, Länsiyläsataakuntalaisten murteiden äännehistoria I. Helsinki, 1946, lk. 61, 62, 64, 65 jne.; J. Laurosela, Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta I. Suomi IV 13, 1913, 1915, lk. 55, 58 jne.; M. Airila, Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta. Suomi IV 12, 1912, lk. 80; L. Kettunen, Suomen murteet I. Helsinki, 1930.

¹⁷ P. Virtaranta, Länsiyläsataakuntalaisten murteiden äännehistoria I, lk. 61; J. Laurosela, Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta I, lk. 55.

¹⁸ M. Rapola, Suomen kielen äännehistorian luennot, lk. 54.

¹⁹ Sealsamas, lk. 103.

²⁰ Sama nähtus on omane ka isuri murdeile.

võimalik märkida seega näit. /hi, en ~ hien/ = [hi, en ~ hien] 'higi (gen.)' — /hieno/ = [hieno] 'õhuke, peen, õrn'; /si, e ~ sie/ 'side' — /sieni/ 'seen'; /pi, en ~ pien/ 'pean' — /pieni/ 'väike', s. t. ei ilmne j-il baseeruvaid opositsioone, nagu /hijen/ < hiken — /hieno/ < hēno. j ei hääldu ka sõnavormides, nagu /i, än ~ iän/ < ikän 'ea', /i, äst ~ iäst/ < itästä 'idast', /vi, an ~ vian/ < vikän 'vea', kuigi peale ē > ie ei esine nimetatud murdes pikkade vokaalide diftongistumisel kujunenud i-algulisi diftonge pearõhulises silbis ja seega on näit. opositsiooni võimalus /ijän/ (< ikän) — /iäni/ (< ani) vms. välistatud (antud juhul esineb siis /ääni/).

Nõrgaastmeliste vormide puhul positsioonis i—u enamikus murretes kas puudub üldse poolvokaalne siirdehäälik või esineb poolvokaal v (nagu mõnes murdes ka positsioonis i—o).

Pearõhulise silbi lühikese i järel on märgitud ka geminaati jj, kui järgneb pikk vokaal või diftong, seega üldiste geminatsioonireeglite kohaselt, millele analoogiliselt konsonantidele alluvad ka poolvokaalid.²¹ Näit. *ijjää*, *ijjäs* (LLMÄH I, 33) (:ikä), *sijjõä* (LLMÄH I, 250) 'kohta', *sijjā* (ÄMÄH, 159) 'kohale, asemele', *sijjoille* (:sika) (KHMÄH I, 187), *menil lukusijjoim* (SM I, 51). (Kuigi ülaltoodud näited pärinevad erinevatest murretest ja erinevatest allikatest, võib nendegi põhjal veekordselt oletada, et soome murretes ei tavatseta eristada sõna *sika* nõrgaastmelisi vorme sõna *sija* käändevormidest.) Et aga ootuspärase jj-i asemel on märgitud ka j, näit. *pijoij ja* (SM I, 90) '(lina)peosid ja', *pijoillej ja* (SM I, 101) '(lina)peodele ja' ning on registreeritud ühe ja sama murde piirides varieerumisi, nagu näit. *li.äsa ~ lijäsa ~ lijjäsa* 'lõas, kõies', *lijöttä ~ lijjöttä* (SKAHL, 365) 'lõas, kõies pidada', siis võib arvata, et geminaadi jj esinemine pearõhulise silbi lühikese i järel ei ole kõigis murretes positsiooniliselt defineeritav järgneva pika vokaali või diftongiga ning antudki juhul on tegemist häälduse vaba varieerumisega.

1.2. j rõhutu ja kaasarõhulise silbi lühikese i järel. On üsna ootuspärane, et pearõhulisele silbile järgnevate silpide lühikese i (või ka pika i või i-lõpulise diftongi) järel reguleeriks j-i hääldust teatud määral eelneva või järgneva silbi rõhulisus või rõhutis. Käsitletud materjali osas ei ole aga täheldatav mingi erinevus olenevalt sellest, kas on tegemist rõhutu või kaasarõhulise silbi i-järgse positsiooniga, näit. *ompelija* 'õmbleja', aga *meniä* 'mineja', *räättälijä* 'rätsepat', aga *peljä* 'mängusid', *suolasija* 'soolaseid', aga *lasia* 'klaase' vms. Seega pole põhjust diferentseerida võimalikke j-il põhinevaid opositsioone järgsilpide lühikese i (või nagu edaspidi vaadeldud, ka pika i või i-lõpulise diftongi) järel olenevalt vahetult eelneva silbi rõhulisusest. Määravaks teguriks j-i märkimisel või mittemärkimisel mainitud positsioonis võiks kujuneda ka vahetult järgneva silbi rõhulisus või rõhutis. Kuid kaasarõhu mõju ei näi olevat ka antud juhul kuigi määrav, kuigi mõnel kitsamal murdealal on teatud sõnavormides täheldatud j-i häälduse intensiivistumist kaasarõhulise silbi ees, näit. *hopijaine*, *kipijämp* (ÄMÄH, 66) 'hõbedane, kibedam (valusam)', ja peetud seda häälikuajalooliselt ootuspärasekski.²² (Samal murdealal veidi teisel siiski näit. *kipi.ästi* (ÄMÄH, 66) 'kibedasti, valusasti'.) L. Kettunen'i savo murde alastest tekstidest võib tuua näiteid väga erineva märkimise kohta: *lattiäq levünen* (SM I, 247) 'põranda laiune', vrd. *lattijalla* (SM I, 248) 'põrandal', *lattijasta* (SM I, 227) 'põrandast', aga samal murdealal ka otse vastupidi: *lattialla* (SM I, 234), vrd. *mattija* (SM I, 248) 'Mattit (pärisnimi, part.)'. On märgitud ka rõhu suhtes erinevates tingimustes ühte viisi: *lattiäq levünen* (SM I, 247), vrd. *lattialla* (SM I, 234), *morsijaj ja* (SM I, 149) 'mõrsja ja', vrd. *morsijamet* (SM I, 149) 'mõrsjad' või tihti ka rõhu suhtes ühesugustes tingimustes erinevalt: *kaikkija ~ kaikkia* (SM I, 249) 'kõike', *lattijalla* (SM I, 248) ~ *lattialla* (SM I, 234). Nii ei saa ilmselt enamiku murrete puhul

²¹ Teistest sugulaskeeltest on näit. aunusekarjala murdealal märgitud jj pearõhulise silbi lühikese i järel ka siis, kui järgneb lühike vokaal, näit. *tijjän* 'tean', *vijjä* 'viia'.

²² V. R u o p p i l a, Äyrämöismurteiden äännehistoria, lk. 160.

pidada ka järgneva silbi rõhulisust või rõhutust *j*-i hääldamise ja märkimise seisukohalt määravaks ning *j*-i esinemist selle kaudu positsiooniliselt defineeritavaks.

Rõhutu või kaasrõhulise silbi lühikese *i* järel võiks *j* osutada soome murretes fonoloogilise opositsiooni kandjaks, eristades järgmisi sõnavorme:²³ ühelt poolt tegijanimed *e*- ja *i*-tüvelistest verbidest ning teiselt poolt a) noomeni *ia* ~ *ia*-lõpulised ainsuslikud või mitmuslikud partitiivvormid, näit. *pesijä* 'pesija' — *pesiä* 'pesi (pl. part.)'; *palvelija* 'teenija' — *remelia* 'rihma (part.)'; b) I infinitiivi vormid *i*-tüvelistest verbidest, näit. *harija* 'harija' — *haria* 'harida'; c) refleksiivsete või kontraheerunud (mõne murde puhul ka tavaliste) *i*-tüveliste verbide oleviku III pöörde vormid,²⁴ näit. *kävijä* 'käija, kõndija' — *häviiä* 'kaob'; d) *etä* ~ *etä* > *ia* ~ *ia*-lõpulised adjektiivid, näit. *kävijä* 'käija, kõndija' — *leviä* 'lai'; e) *ia* ~ *ia*-lõpulised noomenid ja *iaiset* ~ *iaiset*-lõpulised mitmuslikud noomenid, näit. *vartija* 'valvur' — *hartia* 'õlg', *ristijäst* 'ristijast' — *ristiäiset* 'ristsed'.

Esitatud opositsioonid on põhimõtteliselt seostatavad paarrõhulise silbi *i* järel vaadeldud *sijat* — *siat* tüüpi opositsiooniga, kuna tegijanime sufiksiks on üldise käsitluse kohaselt *-ja* ~ *-jä* ning tegijanimede ülal vastandatud sõnavormide puhul on (välja arvatud viimase rühmana esitatud *hartia*-, *ristiäiset*-tüüpi sõnad) tegemist kunagise nõrga astme klusiili kaoga rõhutu (või kaasrõhulise) silbi lühikese *i* või *e* järelt. Järgsilpide osas on sobivate võrdlusvormide leidmine raskendatud järgsilpidele omaste häälikuliste kombinatsioonide rikkuse ning eeskätt rohkete häälikumuutuste tõttu. Murdematerjale käsitledes on peamiselt jälgitud ülalloetletud sõnavormide foneetilist märkimisviisi ühe või teise murde puhul ja selle põhjal püütud oletada, kas või missugused opositsioonivõimalused ühel või teisel murdealal võiksid arvesse tulla. Ainult Kurgolovo poolsaare murde osas on helilindistuste põhjal analüüsitud konkreetselt küsimusse puutuvate sõnapaaride hääldust.

Kuna eelloetletud opositsioonivõimaluste puhul on tegijanimevorm, milles verbi tüve lõpuvokaali *i* järel häälduks ootuspäraselt *j*, vastandatud sõnavormidele, kus *j* *i* järel tõenäoliselt ei hääldu, siis on järgnevalt vaadeldud vastavate tegijanimevormide foneetilist kajastumist kättesaadava murdematerjali ulatuses.

e- ja *i*-tüvelistest verbidest tuletatud tegijanimede ning *ia* ~ *ia*-lõpuliste (mitmuse) partitiivvormide fonoloogilist vahekorda on käsitletud ka soome kirjakeele seisukohalt. Nagu väidab R. Anttila, valitseb soome kirjakeele häälduses sõnavormide, nagu *tulija* 'tuleja' — *tulia* 'tulesid', *munija* 'muneja' — *munia* 'mune' vahel samasugune kontrast, nagu praeguses kirjaviisi. Vastupidisel seisukohal tundub olevat R. Austerlitz, kes toetab mainitud vormide morfofonoloogilist käsitlusviisi R. T. Harmsi poolt.²⁶ O. Ikola arvamuse kohaselt ei ole soome kirjakeele häälduses erinevust näit. tegijanime *etsijä* 'otsija' ja infinitiivivormi *etsiä* 'otsida', tegijanime *kynijä* 'kitkuja' ja infinitiivivormi *kyniä* 'kitkuda' või mitmuse partitiivivormi *kyniä* 'sulepäid' vahel.²⁷ Tegijanimedes rõhutu või kaasrõhulise silbi *i* järel tähistatavat *j*-i peab ainult puhtortograafilist laadi märgiks ka L. Hakulinen.²⁸ M. Rapola märgib, et varasemas kirjakeele ortograafias kirjutati enamasti, nagu häälikuajaloolisest seisukohast ootuspärane, näit. *tekiä*, *lukia* pro *tekijä*, *lukija*, ja rõhutab ühtlasi, et taolistes vormides, kus *i* ja järgnev vokaal ei hääldu diftongina, on alati tegemist ainult siirdehäälikulise *j*-iga, märgitagu seda siis täis-

²³ Võrreldavad sõnavormid on toodud Kurgolovo poolsaare soome murdest, kuigi ülal võimalikuks peetud *j*-il baseeruvaid opositsioone selles murdes ei ilmnenu ja *j*-i märkimise seisukohalt on esitatud sõnavormid seega teoretiseeritud.

²⁴ Niisuguste oleviku III pöörde vormide kujunemise ja leviku kohta soome murretes vt. näit. M. Rapola, Suomen kielen äännehistorian luennot, lk. 167. Samasugused vormid on omased ka isuri murdeile.

²⁵ R. Anttila, rets. R. T. Harmsi teosele "Finnish Structural Sketch", "Language" 1967, Vol. 43, No. 2, lk. 571.

²⁶ R. Austerlitz, rets. R. T. Harmsi teosele "Finnish Structural Sketch", "Language" 1967, Vol. 43, No. 1, lk. 31.

²⁷ O. Ikola, Suomen kielen käsikirja, lk. 115.

²⁸ L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys. Helsinki, 1968, lk. 39 ja 161.

pikkusega või üllilühida j -ina.²⁹ Praegune ortograafia, mis taotleb analoogiat tegijanimede märkimisel (*lukija*, vrd. *antaja*), pääses võidule teravate vaidluste tulemusena.³⁰

Mis puutub soome murretesse, siis näib siingi e - ja i -tüvelistest verbidest tuletatud tegijanimede fonoloogiline vastandamine eelloetletud sõnavormidele leidvat kui üldse, siis üsna kitsast toetuspinda. Ka R. Anttila peab (vastupidiselt kirjakeeles valitsevatele häälduslikele suhetele tema tõlgenduses), *tulija* — *tulia* tüüpi opositsiooni puudumist murdeti (näit. häme murdealal) võimalikuks.³¹ L. Kettunen häme murde alased tekstid kinnitavad osaliselt seda väidet asjaoluga, et nii kõnealuseid tegijanimetevorme kui ka vastavaid partitiive on märgitud nii *ija* ~ *ijä*- kui ka *ia* ~ *iä*-listena, näit. *tekiäl* (SM I, 21) 'tegiäl', *karjaḡkävijäl* (SM I, 77) 'karjaskäijäl', *suntia* (SM I, 92) 'kubjas, sundija', *emännöitsällej ja* (SM I, 24) 'pereemandale ja', vrd. *kanam pesijä* (SM I, 83) 'kana pesi', *kaurar̄hiä* (SM I, 78) 'kaera(peksu)rehtesid', *munia* (SM I, 83) 'mune', *velliä* (SM I, 78) 'piimasuppi' jne. Pealiskaudse vaatluse põhjal võib ka osa savo (vähemalt põhja-savo) murdealal täheldada samasugust tendentsi, näit. *suntija* (SM I, 152) 'kubjas, sundija' — *vīs tuntija* (SM I, 143) 'viis tundi' jne. Tegijanimetevormide kõikuva märkimisviisi tõttu tuleb pidada näit. kagu-häme murrete puhul ka sellist opositsiooni, nagu *karjaḡkävijäl* (SM I, 77) 'karjaskäijäl' — *häviiä* (SM I, 95) 'kaob', s. t. tegijanime ning verbi oleviku III pöörde vastandamist j -i märkimise seisukohalt, juhuslikku laadi nähtuseks, kuna tõenäoliselt on samas murdes võimalik ka *käviä*-kujuline tegijanimetevorm. Samal murdealal teevad varieerumised adjektiivides, nagu *korkiä* (SM I, 91) 'kõrge', aga *rohkiä* (SM I, 87) 'julge', arvatavasti võimatuks ka tegijanime ning *ia*- ~ *iä*-lõpulise adjektiivi vahelise opositsiooni. Murrete puhul, kus kõnesolevaid tegijanimetevorme on küll järjekindlalt registreeritud *ija*- ~ *ijä*-lõpulistena, võivad ootuspärased opositsiooni-võimalused siiski likvideeruda mitmesuguste häälikumuutuste tõttu, näit. *-ia* ~ *-iä* > $\bar{i}$ partitiivivormides ja infinitiivides, *-ea* ~ *-eä* > $\bar{e}$ (ja mitte > *-ia* ~ *-iä*) adjektiivides. Selles suhtes on tüüpiline näit. ida-savo murdealal (kuigi selle ala osas murretes allub laalistele häälikumuutustele ka tegijanimi ise).³²

Kirjakeele ortograafias hoitakse lahus ka sõnavorme *haltija* 'haldaja, omanik' ja *haltia* 'haldjas',³³ mis eespool toodud võimalike opositsioonide loetelus kuuluksid viimasesse rühma, nagu näit. *laskija* 'laskja' ja *laskiainen* 'kevadpaastu alguspüha'. Murretes võib enamasti täheldada kirjakeele *haltia* vastete märkimist analoogiliselt tegijanimedele, näit. loode-laadoga murdealalt *haltijoie omat* (LLMÄH I, 144) 'haldjate omad', vrd. *hakijoihen t̄ijjettävä* (LLMÄH I, 144) 'toojate teada olev', savo murderühma kuuluvast juva murdest *haltiäta* (ÄTJM, 22) (= *haltijata*) 'haldjat', vrd. *tekiätä* (ÄTJM, 22) (= *tekiätä*) 'tegiat' jne. Seda tüüpi opositsioon on (ühesuguse märkimisviisi järgi otsustades) välistatud ka näit. äürämöismurrete alal.³⁴ *ristiäiset*-tüüpi sõnu on enamikus murretes samuti märgitud j -i osas analoogiliselt tegijanimetevormidele.

On murdealasid, kus j -i on tegijanimede i järel iseloomustatud nõrgalt kuuldava, lühikese siirdehäälikuna³⁵ või täheldatakse nõrga häälduse kõrval kohati j -i kadugi.³⁶

²⁹ M. Rapola, Suomen kielen äännehistorian luennot, lk. 289, vt. ka A. Penttilä, Suomen kieloppi, lk. 38; A. Penttilä, Grafeema- ja foneemasuomen suhteesta, lk. 22; A. Suominen, Yleiskielen sanansisäisten eritavuisten ääntiöyhtymien ääntämisestä, „Virittäjä” 1932, nr. 2, lk. 153.

³⁰ M. Rapola, Kiistaa kirjaimesta, lk. 114—116.

³¹ R. Anttila, rets. R. T. Harmsi teosele “Finnish Structural Sketch”, “Language” 1967, Vol. 43, No. 2, lk. 571.

³² A. Turunen, Itäisten savolaismurteiden äännehistoria, lk. 269, 270, 273, 274 jne.

³³ A. Penttilä, Suomen kieloppi, lk. 38.

³⁴ V. Ruoppila, Äürämöismurteiden äännehistoria, lk. 161.

³⁵ Sealsamas, lk. 111; H. Leskinen, Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria I, lk. 254. (Sealjuures on mainitud autorid üsna konkreetselt piiritlenud alad, kus siiski tegijanimetevormides i järel hääldub j -i asemel j .) Näitematerjali alusel võiks siia lisada veel J. Laurosela, Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta I, Suomi IV 13, lk. 211.

³⁶ E. Lindén, Kaakkois-Hämeen murteiden äännehistoria I, Helsinki, 1942, lk. 178.

Sel juhul võiksid eespool loetletud opositsioonipaarid osutada kehtivaks ümber pööratud kujul, s. t. opositsiooni kandjaks võiks osutada *j* näit. verbi oleviku III pöörde vormides, kui ta seal, vastandina tegijanimedele, tugevamalt häälduks. Umbes taoline tendents ilmneb näit. piiratud alal ida-savo murretes, kus oleviku III pöörde vormides (kontraheerunud või enesekohastest verbidest) märgitakse *i* järel *ĵĵ*, tegijanimetvormides aga *j*: *katkĵĵä* (ISMÄH, 86) 'teeb katki' — *potkĵĵa* (ISMÄH, 274) 'põtkija'. Tekkinud opositsioon kannab antud juhul siiski üsna mehaanilist iseloomu, sest *ĵĵ*-i märkimist tingib siin idamurrete „erikoisgeminaatio”³⁷ ja järgnev pikk vokaal nagu paljudes teisteski analoogilistes sõnavormides, ja mitte sõnavormide eristamispuue.

Ja lõpuks: murretes, kus tegijanimed ei ole fonoloogiliselt vastandatud teistele eespool loetletud sõnavormidele, on võimalik (erinevalt pearohulise silbi *i* järel kehtivatest suhetest) fonoloogilise erinevuse ilmumine *j*-i hääldamise-märkimise läbi ka omavahel sõnavormide osas, mis on kujunenud ühte viisi nõrga astme klusiili kao tulemusena. Nii on näit. loode-laadoga murrete alal valdavas osas märgitud oleviku III pöörde vormides *i* järel *j* (või *ĵĵ*),³⁸ adjektiivides ning murderühma põhjaosas ka noomeni partitiivvormides aga, kui pole toimunud häälikumuutust *-ia ~ -iä > -i*, on *j*-i tähistatud nõrga siirdehäälikuna *j* või pole *j*-i üldse märgitud.³⁹ Märkimisviisi kokkulangemine ilmneb siiski possessiivsufiksiliste partitiivvormide puhul, kus on registreeritud *i* järel *j*. Ühte viisi *j*-ita kujul leiavad märkimist nii oleviku III pöörde verbivormid kui ka adjektiivid L. Kettuneni tekstides kagu-häme murretest, näit. *hävĵiä* (SM I, 95) 'kaob, hävib' — *nĵi levĵiä* (SM I, 101) 'nii lai'; *rupĵiä tuleh* (SM I, 101) 'hakkab tulema' — *kapĵiä lauta* (SM I, 99) 'kitsas laud'. Potentsiaalselt on arvestatavad ka näit. partitiivide ja adjektiivide vahelised opositsioonid *j*-i baasil. V. Ruoppila märgib äürämöismurrete kohta, et näit. vormide *korkĵiä* 'kõrge' ja *sormĵi* 'sõrmi' puhul on ühesuguste häälikuliste eelduste puhul toimunud eri areng, nimelt vormi *korkĵiä* peab ta üldistunuks asendeist, kus III silbile langeb kaasrõhk.⁴⁰ Ilmselt on murdeti samadel eeldustel võimalikud ka suhted *korkĵiä* — *sormĵiä*.

Analüüsides helilindistatud materjale Kurgolovo poolsaare murdest, ei ilmnenud *j*-il baseeruvaid fonoloogilisi opositsioone ühegi häälikuliselt sarnase sõnapaari vahel, mis olid valitud eespool käsitletud opositsioonivõimalustele vastavalt. Seega võib Kurgolovo poolsaare murde puhul rakendada järgsilpide osas samasugust fonoloogilist märkimisviisi nagu pearohulise silbi lühikese *i* järel ja järgmisi sõnapaare (või nende vastavaid osasid) vaadelda fonoloogiliselt identseina. Näit.:

a) */tuli,a/* = *[tuli,a ~ tuli^ja]* 'tuleja' — */tuli,a/* = *[tuli,a ~ tuli^ja] ~ /tulli/* 'tulesid', */muni,a/* 'muneja' — */muni,a* (*~ munii ~ munnii*) 'kartuleid', */pesi,ä/* 'pesija' — */pesi,ä* (*~ pessii*) 'pesi (pl. part.)', */risti,ä/* 'ristija' — */risti,ä/* 'riste', */kävi,ä/* 'käija, kõndija' — */kivi,ä* 'kive', */teki,ä/* 'tegiija' — */laki,a* (*~ lakii*) 'lagesid', */itki,ä/* 'nutja' — */pitki,ä* (*~ pitkii*) 'pikkasid' (ootuspäraseid partitiivi paralleelkujusid */tullii, kivvii, lakkii/* jne. pole murdes registreeritud);

b) */hari,a/* = *[hari,a ~ hari^ja]* 'harija' — */hari,a/* = *[hari,a ~ hari^ja] ~ /harrii/* 'harida', */etsi,ä/* 'otsija' — */etsi,ä* (*~ etsii*) 'otsida' */tantsi,a/* 'tantsija' — */tantsi,a* (*~ tantsii*) 'tantsida' (infinitiivvormid */harrii, etsii, tantsii/* on käesolevas murdes siiski tavalisemad);

Sama kehtib ka Kurgolovo poolsaare soome murde kohta (sellest täpsemalt edaspidi), kus antud juhul nähtused ei ühti rosona murde osas täheldatuga. Lähemaid sugulaskeeli riiivates võib analoogilist *j*-i mittemärkimist tegijanimetvormides kohata ka isuri keeles, eriti soikola murdes. (Vt. A. Sovijärvi, Foneetis-äännehistoriallinen tutkimus Soikolan inkeroismurteesta. Suomi 103, 1944, lk. 79 jne.)

³⁷ Idamurrete „erikoisgeminaatio” kohta vt. näit. A. Turunen, Itäisten savolaismurteiden äännehistoria, lk. 190; M. Rapola, Suomen kielen äännehistorian luennot, lk. 32—34.

³⁸ H. Leskinen, Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria I, lk. 157—159.

³⁹ Sealsmas, lk. 139 ja 152.

⁴⁰ V. Ruoppila, Äyrämöismurteiden äännehistoria, lk. 160.

c) /*kävi,ä*/ = [*kävi,ä ~ kävi^jä*] 'käija' — /*hävi,ä*/ = [*hävi,ä ~ hävi^jä*] ~ /*hävi,ää*/ 'kaob', /*la^hki,a*/ 'kukkuja, langeja' — /*la^hki,a* (~ *la^hki,aa*)/ 'kukub (maha)';

d) /*teki,ä*/ = [*teki,ä ~ teki^jä*] 'tegija' — /*laki,a*/ = [*laki,a ~ laki^ja*] ~ /*lakkee*/ 'lage, tühi', /*kävi,ä*/ 'käija, kõndija' — /*levi,ä* (~ *levvee*)/ 'lai';

e) /*osti,a*/ = [*osti,a ~ osti^ja*] 'ostja' — /*asti,a*/ = [*asti,a ~ asti^ja*] ~ /*aste*/ 'astjas', /*palveli,a*/ 'teenijatüdruk' — /*soveli,as*/ 'seltsiva loomuga'; /*risti,ä*/ 'ristija' — /*risti,äiset* (~ *ristjäiset*)/ 'ristsed'; /*tappi,a*/ 'tapja' — /*tappi,aiset*/ 'kostitamine looma tapmise puhul';

f) /*paki,a*/ = [*paki,a ~ paki^ja*] 'pageb' — /*maki,a*/ = [*maki,a ~ maki^ja*] ~ /*makkee*/ 'magus', /*häpi,ä*/ 'häbeneb' — /*käpi,ä* (~ *käppee*)/ 'käbe', /*kerki,ä*/ 'jõuab (ajalistselt)' — /*kerki,ä* (~ *kerkee*)/ 'kerge';

g) /*poiki,a*/ = [*poiki,a ~ poiki^ja*] 'poegib' — /*poiki,a*/ = [*poiki,a ~ poiki^ja*] ~ /*poiki*/ 'poegi', /*laati,a*/ 'valmistub (minema jne.)' — /*jaati,a*/ 'täkkusid', /*paki,a*/ 'pageb' — /*laki,a*/ 'lagesid'; /*tauki,a*/ 'kõngeb, lõpeb' — /*hauki,a*/ 'haugisid', /*la^hki,a*/ 'kukub' — /*pa^hki,a*/ 'pangisid', /*pesi,ä*/ 'peseb end' — /*pesi,ä* (~ *pessii*)/ 'pesasid', /*mätⁱ,ä*/ 'tungib, poeb' — /*rätti,ä* (~ *rättii,ä*)/ 'rätti', /*levi,ä*/ 'levib' — /*levi,ä* (~ *levvee ~ levjä*)/ 'lai', /*hävi,ä*/ 'kaob' — /*kivi,ä*/ 'kivisid';

h) /*lehmi,ä*/ = [*lehmi,ä ~ lehmi^jä*] ~ /*lehmii*/ 'lehm' — /*pehmi,ä*/ = [*pehmi,ä ~ pehmi^jä*] ~ /*pehmee*/ 'pehme', /*nimi,ä* (~ *nimii*)/ 'nimesid' — /*pimi,ä* (~ *pimnee ~ pimje*)/ 'pime (valguse poolest)'; /*laki,a*/ 'lagesid' — /*laki,a* (~ *lakkee*)/ 'lage, tühi', /*joki,a* (~ *jokkii*)/ 'jõgesid' — /*soki,a* (~ *sokkee*)/ 'pime (nägemise poolest)', /*olki,a* (~ *olkii*)/ 'õlgi' — /*valki,a* (~ *valkee*)/ 'valge', /*pitki,ä* (~ *pitkii*)/ 'pikki' — /*sitki,ä* (~ *sitkee*)/ 'kitsi, kokkuhoidlik';

i) /*pari,a*/ = [*pari,a ~ pari^ja*] 'paare' — /*hari,a*/ = [*hari,a ~ hari^ja*] ~ /*harrii*/ 'harida', /*lehti,ä*/ (~ *lehtii*)/ 'lehti' — /*lehti,ä* (~ *ehtii*)/ 'ehtida', /*isänti,ä*/ 'peremehi' — /*murehti,a*/ 'muretseda';

j) /*lasi,a*/ = [*lasi,a ~ lasi^ja*] 'prille' — /*asi,as*/ = [*asi,a ~ asi^ja*] ~ /*asja ~ asse*/ 'asi', /*susi,a*/ 'hunte (tavalisem ongi eestipärane *huntti*)' — /*usi,a* (~ *usje ~ ussee*)/ 'mitmes', /*orsi,a* (~ *orsii*)/ 'õrsi' — /*morsi,an*/ 'mõrsja', /*takki,a* (~ *takkii*)/ 'mantlit' — /*takki,aiset*/ 'takjad';

k) /*sopi,a*/ = [*sopi,a ~ sopi^ja*] ~ /*soppii*/ 'sobida, seltsida' — /*hopi,a*/ = [*hopi,a ~ hopi^ja*] ~ /*hoppee ~ hopje*/ 'hõbe', /*parsi,a* (~ *parsii*)/ 'nõeluda' — /*morsi,an*/ 'mõrsja, pruut'.

Kõigi eespool võrreldud sõnavormide rõhutu või kaasarõhulise silbi lühikese *i* järel on täheldatav foneetiline silbipiir. Antud juhul on silbipiiri esinemine vaieldamatult positsiooniliselt defineeritav ja silbipiiri esinemise või puudumise põhjal ei ole vastandatav ükski sõnapaar.

1.3. *j* pearõhulise silbi *ii* järel. Pearõhulise silbi *ii* järgses asendis on opositsiooni-võimalused märksa piiratumad kui pearõhulise silbi lühikese *i* järel, sest ilmselt tuleb pidada ebareaalseks sõnavorme, mis sisaldaksid pearõhulise silbis algupärasest vokaali-järgendit *ii* + mingi muu vokaal, ja ka sõnavorme, mis sisaldaksid varasema päritoluga foneemijärgendit *-iij-* (vrd. lühikese *i* järgses asendis käsitletud sõna *sija* 'koht'). Seega pole võimalik taolisi järgendeid sisaldavate sõnavormide nii- või teistsugune fonoloogiline vastandamine nõrgaastmelise klusiili kao läbi kujunenud sõnavormidele. Kõne alla võiks tulla *j*-il baseeruv fonoloogiline opositsioon ainult nõrgaastmelise klusiili kao teel kujunenud sõnavormide vahel.

Erinevalt pearõhulise silbi lühikese *i* järgsest positsioonist, kus geminaati *jj* täheldati tavaliselt vastavalt üldistele geminatsioonireeglitele ainult järgneva pika vokaali või diftongi ees, on geminaat *jj* (või *jj̄*) pearõhulise silbi pika *i* järel enamikus murretes võrdlemisi levinud. *j*-i märkimise osas pearõhulise silbi pika *i* järel sõnavormides, mis on tekkinud nõrgaastmelise klusiili kao tulemusena, jagunevad soome murded kättesaadava murdematerjali alusel järgmiselt: 1) ^j või ^{j̄} ~ Ø; 2) *j* ~ Ø; 3) *j* ~ *i*; 4) *j* ~ *jj*; 5) järjekindlalt *j*; 6) enamasti *jj̄*, harva *j*; 7) järjekindlalt *jj̄*; 8) järjekindlalt *jj*.

Murretes asetleidva häälduse (ja vastava märkimisviisi) mitmekesisuse kohta kõnealuses positsioonis on toonud näiteid M. Rapola, kes märgib sealjuures, et silbipiiri säilimine ja silbipiiri tähistavad siirdehäälikud (antud juhul *j*, *jj*, *jj*, *i*) on pika vokaali järel tavalisemad kui lühikese vokaali järgses asendis.⁴¹ Pika *i* järel kujunenud geminaatset siirdehäälikut *jj* peab J. Mägiste eelkäiva vokaali assimileerumise tulemuseks.⁴²

Esimesse rühma kuuluks N. Ikola käsitluse põhjal alasadakunna murre, kus esineb paralleelselt näit. *līa(n)*, *lī^la(n)*, *lī^{ll}a(n)* jne. (ASMÄH I, 94) (= *lī^la(n)*, *lī^{ll}a(n)*) ja Kurgolovo poolsaarel kõneldav murre, kus võib täheldada näit. [*sī^lan* ~ *sī^{ll}an*] 'siiakala (gen.)'; [*pī^lan* ~ *pī^{ll}an*] 'teenijatüdruk'; [*tī^län* ~ *tī^{ll}än*] 'tean'; [*nī^let* ~ *nī^{ll}et*] 'niied'; [*vī^les* ~ *vī^{ll}es*] 'viies (5-s)' jne. Teise rühma liigitatud esinemust võib L. Kettuneni tekstide põhjal oletada kagu-häme murretes: *reŋkil ja piöllakin* (SM I, 89) 'sulastel ja tüdrukutelgi', vrd. *palkkapījat* (SM I, 77) 'palgalised tüdrukud', ja edelamurrete lääne-rühmas: *līaloist, līan* (SM I, 5) 'liigset, liiga'. *j*-i puudumine ilmneb (eriti hilistekkelise *i* järel) ka põhjamurrete rühma kuulavas torniojõe murdes, näit. *tīän, vīä* (ATTM, 92) 'tean, viia', vrd. *līiaks, pīian* (ATTM, 85) (= *lījaks, pījan*) 'liiaks, teenijatüdruk', aga osutub võimalikuks ka näit. *līaksi* (ATTM, 163) 'liiaks', s. t. *j*-i puudumine algupärase *ii* järel.

Soome kirjakeele ortograafia kohaselt kõne all olevates sõnavormides pika *i* järel *j*-i ei märgita ning V. Kiparsky väite kohaselt ka ei hääldata.⁴³ Samal seisukohal tundub olevat ka O. Ikola.⁴⁴ V. Skalička käsitleb aga sõnavorme, nagu *liian, piian, siian*, kirjakeelegi seisukohalt *ii*-ilistena.⁴⁵ Siirdehäälikulist *j*-i peab kirjakeele häälduses normaalseks ka A. Suominen.⁴⁶

Vahelduvat hääldamist *j* ~ *j* ühtedes ja samades sõnavormides pika *i* järel on registreeritud lääne-ülasadakunna murrete alal, näit. *lījaŋ, lī^ljaŋ* (LYSMÄH I, 71) 'liiga' (dentaalklusiili kao puhul on samal murdealal *j*-i asemel *l*, *r* jne.), ja lõuna-pohjanmaa murretes, kus (olenevalt lauserõhust) esineb näit. *līiaksi* (= *lījaksi*) (rõhulises asendis) või *lī^laksi* (= *lī^laksi*) (rõhutus asendis) (ÄTEPM I, 55) 'liiaks' jne.

Geminaadi *jj* ja üksikhääliku *j* vaheldumist ühtedes ja samades sõnavormides, kuid näidete põhjal otsustades ainult *ē* > *ie* > *i* järel, võib täheldada L. Kettuneni tekstide alusel üsna mitmel murdealal, näit. põhjamurretest: *en tījā* (SM I, 124) ~ *en tījjām mitā* (SM I, 114) '(ma) ei tea, mida'; savo murretest: *en tījā* (SM I, 255) '(ma) ei tea' ~ *ei tījjā* (SM I, 255) '(ta) ei tea'; *vījāv vaŋkhuŋnelleŋ* (SM I, 194) ~ *vījjāv vaŋktuvalle* (SM I, 195) 'viiakse vanglasse'; ingeri murretest: *sijän* (SM I, 286) 'talun, kannatan' ~ *tījjät* (SM I, 292) '(sa) tead'.

Ülejäädud murdealadel (käsitletud materjali ulatuses) on märgitud nõrga astme klusiili kao läbi tekkinud sõnavormides pika *i* järel kas alati *j*,⁴⁷ enamasti *jj* ja sama murdeala üksikutes piirkondades *j*,⁴⁸ alati *jj*⁴⁹ või alati *jj*.⁵⁰

⁴¹ M. Rapola, Suomen kielen äännehistorian luennot, lk. 64, 65.

⁴² J. Mägiste, Rosona (Eesti Ingeri) murde pääjooned, lk. 26, 29.

⁴³ V. Kiparsky, rets. V. Skalička artiklile „Zur Phonologie der finnischen Schriftsprache“, „Virittäjä“ 1933, nr. 4, lk. 431, 432.

⁴⁴ O. Ikola, Suomen kielen käsikirja, lk. 114.

⁴⁵ V. Skalička, Zur Phonologie der finnischen Schriftsprache. „Archiv Orientalni“ 1933, Vol. V, lk. 93.

⁴⁶ A. Suominen, Yleiskielen sanansisäisten eritavuisten ääntiöyhtymien ääntämisestä. „Virittäjä“ 1932, nr. 2, lk. 153.

⁴⁷ V. Tarkiainen, Äänneopillinen tutkimus Juvan murteesta. Suomi IV 12, 1904, lk. 37, 38, 64; H. Ojansuu, Suomen lounaismurteiden äännehistoria. Konsonantit. Suomi IV 2, 1904, lk. 13.

⁴⁸ H. Leskinen, Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria I, lk. 59, 98, 99, 147.

⁴⁹ V. Ruoppila, Äyrämöismurteiden äännehistoria, lk. 27, 42.

⁵⁰ A. Turunen, Itäisten savolaismurteiden äännehistoria, lk. 25, 40, 224, 229; J. Mägiste, Rosona (Eesti Ingeri) murde pääjooned, lk. 26, 29.

Mõnes murdes näib avalduvat tendents algupärast *i*-d sisaldavate sõnavormide eristamiseks $\bar{e} > ie > \bar{i}$ -d sisaldavatest sõnavormidest, mis on kujunenud dentaalklusiili kao tagajärjel, näit. torniojõe murre, kus algselt $\bar{e} > ie > \bar{i}$ -listes sõnavormides *j*-i ei märkita, algselt $\bar{i}$ -listes aga üldiselt märgitakse, näit. *tiän, viä* (ATTM, 92) 'tean, viia', vrd. *liäks, siät* (ATTM, 85) 'liiak, siad'. Opositsioonini nähtus ilmselt siiski ei küüni, sest ülaltoodud sõnavormide eristamine *j*-i märkimise või mittemärkimise teel ei kanna siiski päris järjekindlat iseloomu ja $\bar{i}$ -liste ja ($\bar{e} >$) *ie > \bar{i}-liste sõnavormide puhul esineb harva täielikku häälikulist kokkulangemist sõnavormide ülejäänud osas, et *j* või *jj* võiks üldse osutada ainsaks sõnavormide eristajaks.*

Kurgolovo poolsaare murdes näib käsitletud juhul ainsaks taoliseks sõnapaariks osutuval [*vī.es ~ vī'es*] < *vīte*- 'viies (5-s)', vrd. [*vī.es ~ vī'es*] < < *vēssä* 'viies (da-inf.iness.)'. Nagu märkimisviisist juba ilmneb, häälduvad mõlemad sõnavormid täiesti identselt ja nende fonoloogiline vastandamine pole võimalik. Muu murdematerjali osas pole õnnestunud võrreldavaid sõnavorme leida.

Oletatavasti kannavad vaheldused $j \sim \emptyset$, $j \sim i$ (kus *i* praktiliselt võrdub $\emptyset$ -ga) ja $j \sim jj$ käsitletud materjali ulatuses kõikjal vaba foneetilise varieerumise iseloomu⁵¹ või on määratavad seda laadi teguritega nagu lauserõhk lõuna-pohjanmaa murdes J. Laurosela käsitluse kohaselt⁵² või kajastavad lihtsalt võimalikku ebajärjekindlust märkimisviisis.

Mis puutub Kurgolovo poolsaare murdesse, siis on fonoloogilisest seisukohast õigustatud märkida näit. [*pī.an*] = [*pī.an ~ pī'an*] 'teenijatüdruku', [*sī.an*] = [*sī.an ~ sī'an*] 'siiakala (gen.)', [*nī.et*] = [*nī.et ~ nī'et*] 'niied', [*vīi.es*] 'viies (5-s)', [*vīi.es*] 'viies (da-inf.iness.)', [*rīi.ella*] 'riielda', [*rīi.os*] 'riius' jne.

1.4. *j* rõhutu ja kaasrõhulise silbi *i* järel. Rõhutu ja kaasrõhulise silbi pika *i* järel on *j*-i registreeritud üsna sageli isuri ja vadja keele alal neile keeltele iseloomulikes mitmuse partitiivvormides, kus $i > \bar{i}$, näit. isuri keele alamluuga murdes *lehmijä, heinijä, taut'ija* (LSKL, 161) 'lehmi, heinu, haigus', *lapsija, kehkiä* (LSKL, 162) 'lapsi, kingi' *künnüksijä, aluksija* (LSKL, 167) '(ukse)känniseid, (pea)aluseid'. (Samalaadseid sõnavorme on siiski soikola murdealal märgitud ilma *j*-ita, näit. *koiti.a, väti.a, övö.a* 'majasid, kausse, uksi' (LSKL, 141, 143), *ommiä* (IMT, 140) 'omi'.) *j* võib ilmnedu mainitud positsioonis teistegi sõnavormide puhul, kus rõhutus silbis $i > \bar{i}$, näit. isuri keele soikola murdest veel *män-DekkijäD* (IMT, 135) 'põllutöölised'.

Soome murrete alal taolisi sõnavorme peaaegu ei ilmne (kui mitte arvestada üksikuid juhuslikku laadi kirjapanekuid). Kurgolovo poolsaare murdes võib täheldada küll partitiivvormide, kus analoogiliselt isuri keelele $i > \bar{i}$, kuid fonoloogiliselt arvestatavat *j*-i pika *i* järel ei esine (nagu pearõhulise *j* silbi pika *i* järel). Seega võib fonoloogilises transkriptsioonis märkida ka siin näit. [*olkii.e*] = [*olkii.e ~ olki'e*] ~ [*olkii*] 'õlgi'; [*pulmii.e*] (~ [*pulmii*]) 'pulmi', [*ratii.e*] 'rätte', [*varsii.e*] (~ [*varsii*]) 'varsi', [*kata.ii.e*] (~ [*kata.ii*]) 'kadakaid'.

1.5. *j* pearõhulise silbi *i*-lõpulise diftongi järel. Sõnavormides, mis on kujunenud nõrga astme klusiili kao tagajärjel pearõhulise silbi *i*-lõpulise diftongi järelt, märgitakse enamikus soome murretes, erinevalt kirjakeelest, *j* (või *jj* või *jjj*). Soome kirjakeeles

⁵¹ Samasugust varieerumist võib täheldada näit. ka isuri keeles, eriti soikola murdealal, kus on paralleelselt võimalik *piän ~ piñjan* 'teenijatüdruku', *liemmaz ~ liñjemmaz* 'enam, rohkem' jne. (vt. A. Sovijärvi, Foneetis-äännehistoriallinen tutkimus Soikolan inkeroisurteesta. Suomi 103, 1944, lk. 52, 54, 55); *en tiä ~ en tije ~ en tiije ~ en tiija* '(ma) ei tea'. (Vt. P. Virtaranta, Lähisukukielten lukemisto. Helsinki, 1967, lk. 146, 147, 139.)

⁵² J. Laurosela, Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta I. Suomi IV 13, 1913, 1915, lk. 55.

mainitud sõnavormides ja mainitud positsioonis *j*-i ei märgita⁵³ ning A. Penttilä⁵⁴ ja O. Ikola⁵⁵ arvamuse kohaselt välditakse üldiselt ka häälduses. Ilmneb aga vastupidiseidki seisukohti.⁵⁶ Käsitletud murdematerjali ulatuses kannab *j* ($\sim^j$)-i esinemine või puudumine vaba foneetilise vahelduse iseloomu Kurgolovo poolsaarel kõneldavas murdes, kus on fonoloogiliselt võimalik transkribeerida näit. $[tai,at] = [taijat \sim tai^j at \sim tai,at] < tai\dot{k}at$ 'nõidused, uskumused'; $[pai,at] = [paijat \sim pai^j at \sim pai,at] < pai\dot{t}at$ 'särgid'; $[rei,\dot{a}t] = [reij\dot{a}t \sim rei^j\dot{a}t \sim rei,\dot{a}t] < rei\dot{k}\dot{a}t$ 'augud'; $[hei,en] = [heijen \sim hei^j en \sim hei,en] < heit\dot{e}n$ 'nende'. Rosona murdes on sõnavormides, mis on kujunenud nõrga astme palataalklusiili kao tulemusena, paralleelselt registreeritud näit. $rei\dot{a}t \sim reij\dot{a}t$ 'augud', $tai\dot{a}t \sim taji\dot{a}t$ 'nõidused' (RMP, 24). Ainult sõna *säiie* 'lõnga keere, kiud' puhul, nagu märgib J. Mägiste, paralleelvormi ei esine.⁵⁷ Dentaalklusiili kao puhul on aga märgitud *i*-lõpulise diftongi järel järjekindlalt *i* (=j).⁵⁸ Teiste soome murrete osas (ning kui pole tegemist pearõhulise silbi *i*-lõpulise diftongi järgse positsiooniga, siis ka rosona murdes) ei ilmne erinevust *j*-i märkimises olenevalt sellest, kas sõnavorm pärineb nõrga astme palataal- või dentaalklusiili sisaldavast algkujust.⁵⁹ *j*-i vaheldumist ülilühida *i*-iga (mida antud juhul võrdsustatakse *j*-i puudumisega) on registreeritud sõltuvalt lauserõhust lõuna-pohjanmaa murdes, näit. $ai^j\dot{a}t \sim ai\dot{j}at$ (=ai^j at ~ ai jat) 'aiad', $vai^j\dot{e}ta \sim vaij\dot{e}ta$ 'vaikida'.⁶⁰

Kõik ülaltoodud vaheldused kannavad tõenäoliselt puhtfoneetilist iseloomu, esinedes ühtedes ja samades sõnavormides vaba varieerumise korras või olles määratavad lauserõhu või muude seda laadi teguritega. Ja muidugi ei ole siingi välistatud transkriptsiooni ebajärjekindluse võimalus.

Ülejäänud murrete puhul esineb (kättesaadava materjali alusel) nõrgaastmelise klusiili kao teel kujunenud sõnavormides pearõhulise silbi *i*-lõpulise diftongi järel kas järjekindlalt *j*,⁶¹ järjekindlalt *j*,⁶² vahelduvalt *j* ~ *jj*⁶³ või üldiselt *jj* ja üksikutes sõna-

⁵³ M. Rapola, Kiistaa kirjaimesta, lk. 116—117.

⁵⁴ A. Penttilä, Suomen kielioppi, lk. 37.

⁵⁵ O. Ikola, Suomen kielen käsikirja, lk. 114.

⁵⁶ M. Rapola, Suomen kielen äännehistorian luennot, lk. 68; A. Suominen, Yleiskielen sanansisäisten eritavusten ääntöyhtymien ääntämisestä. „Virittäjä” 1932, nr. 2, lk. 153; R. T. Harms, Finnish Structural Sketch. Indiana University Publications — Uralic and Altaic Series, Vol. 42. Bloomington. The Hague, 1964, lk. 52 (morfoloogilises käsitluses on R. T. Harmsil märgitud *aijoin* 'mõttesin', *reijän* 'augu', *vaijeta* 'vaikida'); M. Rapola, Kiistaa kirjaimesta, lk. 117.

⁵⁷ J. Mägiste, Rosona (Eesti Ingeri) murde pääjooned, lk. 25.

⁵⁸ Sealsamas, lk. 29.

⁵⁹ Analoogiliselt kirjakeelele on paljudes murretes, muu hulgas ka kurgolovo murdes, eri arengu osaliseks saanud sõnade *aika*, *poika* nõrgaastmelised vormid ja üksikud muudki nõrga astme palataalklusiili sisaldanud algkujust lähtuvad sõnad, näit. *ojentaa*, *kajahtaa*. (Vt. M. Rapola, Suomen kielen äännehistorian luennot, lk. 68.) Lähemate sugulaskeelte osas on näit. isuri keele soikola murde alal osutunud taoline häälikuline areng, s. t. diftongi järelkomponendi *i* konsonandistumine ja järgmisesse silpi siirdumine, üpris üldiseks peaaegu kõigis nõrga astme palataalklusiili kao teel kujunenud sõnavormides. (Vt. A. Sovijärvi, Foneetis-äännehistoriallinen tutkimus Soikkolan inkeroismurteesta. Suomi 103, 1944, lk. 52.) Kuna antud juhul pole enam tegemist *j*-iga vokaali *i* vahetus naabruses, siis pole põhjust käesoleva artikli raames nähtusel pike-malt peatuda.

⁶⁰ J. Laurosela, Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta I. Suomi IV 13, 1913, 1915, lk. 55.

⁶¹ F. Äimä, Äänneopillinen tutkimus Tytärsaaren murteesta. Suomi IV 1, 1903, lk. 20; M. Airila, Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta. Suomi IV 12, 1912, lk. 19, 89 jne.; V. Tarkiaainen, Äänneopillinen tutkimus Juvan murteesta. Suomi IV 2, 1904, lk. 38. (Erandiks on ainult sõna *taijät* 'nõidused'.) P. Virtaranta, Yläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria I, lk. 71, 72; V. Ruoppila, Suomen kielen äännehistorian luennot, lk. 43, 62, 130 jne.

⁶² E. Leskinen, Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria I, lk. 61, 104—106.

⁶³ L. Kettunen, Suomen murteet I, lk. 243, 246, 289.

vormides $\check{j}$.⁶⁴ Mis puutub vahelduvasse esinemisse $j \sim \check{j}$, siis on sel ilmselt ainult foneetiline tähendus nagu pearõhulise silbi pika *i* järgses asendiski. Nii võib $j \sim \check{j}$ kohta enam-vähem ühtedes ja samades sõnavormides tuua näiteid L. Kettuneni tekstide põhjal savo murde alalt: *meijä hevoses* (SM I, 243) 'meie hobused', vrd. *meijäh herralta* (SM I, 246) 'meie (mõisa)häralt' ja ingeri murretest: *üli aijan* (SM I, 289) 'üle aia', vrd. *korkēn_ajjan* (SM I, 289) 'kõrge aia'.⁶⁵ A. Turuneni uurimusest pärinevad näited lubavad oletada, et $\check{j}$ või $\check{j}$ esinemine on ida-savo murdeis määratav eelneva *i*-lõpulise diftongi esimese komponendiga, s. t. diftongi *ei* järel $\check{j}$, ülejäänud Vi-diftongide järel $\check{j}$, näit. *meijjän, teijjän, heijjän* (ISMÄH, 77) 'meie, teie (gen.), nende', aga *jäijjen, puijjen, maijjen, uijjā^k* (ISMÄH, 76) 'jääde, puude, maade, ujuda'.

Nagu märgib M. Rapola, on soome murrete puhul astmevahelduslikes sõnavormides pearõhulise diftongi järel märgitud poolvokaal (*j* või *v*) siirdehäälikulise iseloomuga, mida eri autorid on tõlgendanud erinevalt. Ta asub seisukohal, et kui ei soovita tungida foneetilistesse peensustesse, on praktiliselt ükskõik, kas märkida näit. *aijat, aiijat* või *ajjat* 'aiad'.⁶⁶

Kõike eespool öeldut silmas pidades on vaevalt arvestatav mingisugune *j*-il baseeruv opositsioon (kas siis kujul $j - \emptyset$, $j - \check{j}$ või $\check{j} - \check{j}$) sõnavormide vahel, mis on kujunenud erinevate nõrgaastmeliste klusiilide kao tagajärjel pearõhulise silbi *i*-lõpulise diftongi järelt. Mingisuguseid algupäraseid (või hilistekkelisigi) triiftonge V_1V_1 või V_1V_2 , millele nõrga astme klusiili kao teel kujunenud sõnavormid võiksid pearõhulise silbi *i*-lõpulisele diftongile järgneva *j*-i osas fonoloogiliselt vastanduda, ei saa tõenäoliselt samuti pidada võimalikuks.

Opositsioonivõimalused on aga mõeldavad seoses kas algkeelest pärinevate või ka üsna hilisel perioodil kujunenud sõnadega, mis seisavad väljaspool astmevaheldust. Soome kirjakeeles tavatsetakse niisuguseid sõnu või sõnavorme eristada astmevahelduslikest, nõrga astme klusiili (kirjakeele puhul siis põhiliselt palataalklusiili) kao järel kujunenud sõnavormidest, märkides esimeste puhul pearõhulise silbi *i*-lõpulise diftongi järel *j*, näit. *leija* 'paberlohe', *lyijy* 'tina, (pliiatsi)süsi', *nuija* 'nui', *meijeri* 'meier', *peijakas* 'paharet', *veijari* 'võrukael, kelm', *poiju* 'poi', *tuijottaa* 'üksisilmi vahtida' jne.⁶⁷ Taoliste sõnade puhul hääldub A. Penttilä väite kohaselt diftongi järel $\check{j}$, siis [leijja] jne.⁶⁸

Mis puutub murretesse, siis neis murdeis, kus ülalkirjeldatud sõnavorme märgitakse nagu kirjakeele ortograafiaski, leiavad üldiselt samasugust märkimist ka astmevahelduslikud, nõrgaastmelise klusiili kao läbi tekkinud sõnavormid. Seega pole mainitud rühmades esinevad sõnavormid teineteisele fonoloogiliselt vastandatud. Näit. esineb L. Kettuneni tekstide põhjal savo murretes: *puijev vielä* (SM I, 203) 'puudel veel' või *puija* (SM I, 263) 'vilja peksta', vrd. *muija luõkse* (SM I, 259) '(posija)moori juurde'; *meijäm pässi* (SM I, 174) 'meie oinas', vrd. *meijär* (SM I, 173) 'meier'; *reijen* (SM I, 225) 'augu', vrd. *lukureija* (< rts. *reda*) (SM I, 239); põhjamurrete alalt: *aijasta* (SM I, 127) 'aiast', vrd. *maija* (SM I, 127) '(pärisnimi) Maia'; *meijän* (SM I, 119) 'meie (gen.)', vrd. *peijakas* (SM I, 112).

Kurgolovo poolsaare murdes on võimalik märkida fonoloogilises transkriptsioonis ühte viisi sõnavorme /hei.en/ = [heijen ~ hei¹en ~ hei.en] 'nende' või /mei.en/ 'meie' ja /hei.amaa/ = [heijamā ~ hei¹amā ~ hei.amā] 'kiikuma, õõtsuma' või /mei.eri/

⁶⁴ A. Turunen, Itäisten savolaismurteiden äännehistoria, lk. 26, 27, 44, 76, 77.

⁶⁵ Lähemaid sugulaskeeli riivates võib märkida, et isuri keele soikola murdealal on võimalik ka geminaadi $\check{j}$ vaheldumine *j*-i puudumisega, näit. *noijjat ~ noi.ad.j* 'nõiad ja'. (Vt. P. Virtaranta, Lähisukukielten lukemisto, lk. 145.)

⁶⁶ M. Rapola, Suomen kielen äännehistorian luennot, lk. 105.

⁶⁷ A. Penttilä, Suomen kielioppi, lk. 37; O. Ikola, Suomen kielen käsikirja, lk. 114. Häälduses M. Rapola arvates erinevust ei ilmne (vt. M. Rapola, Kiistaa kirjaimesta, lk. 117).

⁶⁸ A. Penttilä, Suomen kielioppi, lk. 37.

'meier'; samuti [venneen lai,at] 'vene külglauad' ja [lai,at] 'laiad' (enam kasutatavam on siin sõna [levvee], pl. [levveet]); [sai,e] 'kiud, keere' ja [ai,ä] 'vanaisa'.⁶⁹

Murrete puhul tuleks siin rühmas fonoloogilisest seisukohast võrrelda omavahel ka verbide infinitiivivorme, mis on kujunenud nõrgaastmelise klusiili kao tagajärjel peaarõhulise silbi *i*-lõpulise diftongi järelt (tavaliselt märgitud kujul *naija* 'naida', *puija* 'vilja peksta' jne., kirjakeeles vastavalt *naida*, *puida*) ja samadest verbidest tuletatud tegijanimevorme (vrd. peaarõhulise silbi lühikese *i* järgses asendis käsitletud opositsioonivõimalus *siat* 'sead' — *sijat* 'kohad'). Niisuguseid tegijanimevorme pole läinud korda käsitletud murdematerjali ulatuses registreerida. Kurgolovo poolsaare murdes ei esine igatahes mingit erinevust infinitiivi [nai,a] = [naija ~ nai¹a ~ nai,a] 'naida' ja tegijanime [nai,a] = [naija ~ nai¹a ~ nai,a] 'naija' häälduses (kusjuures viimane tundub olevat keeletarvituses üsna võõras).

Seni olid kõne all *j*-i nii- või teistsugused märkimisvõimalused (või *j*-i mittemärkimine) peaarõhulise silbi *i*-lõpulise diftongi järel, kusjuures diftong kõigil käsitletud juhtudel säilis. Reas murretes kasutatud märkimisviisi põhjal otsustades on peetud võimalikuks aga ka diftongi järelkomponendi *i* assimileerumist järgneva *j*-i mõjul, mille tulemusena on märgitud mõnede murrete puhul astmevahelduslikes, klusiili kao läbi tekkinud sõnavormides, mõnede murrete puhul jälle astmevahelduseta *äijä*-, *meijeri*-tüüpi sõnades geminaati *jj* lühikese vokaali järel, milleks osutub diftongi säilinud osa — esimene komponent. Nendes murretes ei ole seega enam geminaadi *jj* esinemine peaarõhulise silbi lühikese vokaali järel positsiooniliselt defineeritav järgneva pika vokaali või diftongiga, s. o. vastavalt geminatsiooni üldreeglile. Astmevahelduslike sõnavormide puhul esinevad (vähemalt käsitletud materjali ulatuses) diftongi kaoga seotud sõnavormid, kus ilmneb geminaat *jj*, paralleelselt diftongi sisaldavate sõnavormidega, kus *i*-lõpulise diftongi järel märgitakse *j*. Selle kohta jälle mõned näited L. Kettuneni arvukatest savo murrete alastest tekstidest: *aijan* (SM I, 289) 'aia', vrd. *linnut ajjät* (SM I, 274) 'linnud ajavad', *venël laijalle* (SM I, 282) 'paadi servale', aga ka *varikse tapa on aijnai olla ajjal ühõllaine vaiikk_istus säññü lajjal* (SM I, 254) 'varese komme on ikka olla aial niisama kui istuks voodi serval'. Ka kagu-häme murrete puhul esitab E. Lindén varieeruvatena näit. *oijon* (~ *ojjon*), *loijon* (~ *lojjon*), *reijän* (~ *rejjän*) (KHMÄH I, 63). P. Virtaranta ingeri murrete alastest tekstidest leiame näit. *meijen joest* (NIM II, 59) 'meie jõest', vrd. *meijen siso*, *meijen sirckku* (NIM II, 62) 'meie öde, meie sirguke'. Paralleelse esinemise tõttu ei saa tekkida opositsiooni *äijä*-, *meijeri*-tüüpi sõnadega, olgu need siis märgitud näit. kujul *äijä* jne., kujul *äjjä* jne. või samuti varieeruvatena, näit. *äijä* ~ *äjjä*.

Järjekindlalt esinev märkimisviisi erinevus ülalvõrreldud sõnarühmade osas ilmneb vaadeldud materjali osas ainult J. Mägiste uurimuses rosona murde kohta, kus astmevahelduslikes sõnavormides on diftong säilinud (ja selle järel, olenevalt varasema nõrga astme klusiili iseloomust, esineb või puudub *j*), astmevahelduseta sõnavormides aga esineb lühikese vokaali järel *jj*.⁷⁰ Ka lõuna-häme murrete puhul märgib L. Kettunen, et sõnad, nagu *nuija*, *äijä* häälduvad pigem kujul *nuija*, *äjjä*, kusjuures hääldust *nuija*, *äijä* peab ta idasoomeliseks nähtuseks, aga märkimisviis jääb tekstides siiski varieeruvaks.⁷¹ Ka E. Lindénil esineb kagu-häme murretes näit. *nuija*, *äjjä*, *muija* (KHMÄH I, 182) 'nui, äi, eit', aga opositsioonivõimalus astmevahelduslike sõnavormidega on siiski välistatud, sest viimaste puhul on antud paralleelsena ka geminaadiline kuju, näit. *reijän* ~ *rejjän* (KHMÄH I, 63) 'augu' jne.

⁶⁹ Täiendaval materjali läbitöötamisel osutusid ebajärjekindlaks käesoleva artikli autori poolt Kurgolovo poolsaare murde osas varem esitatud opositsioonid [reiän]/'augu' — [heijamaa]/'kiikumä', [(venneen) laiat] '(vene) külglauad' — [laija]/'lai'. (Vt. M. Leppik, Distribution of Segmental Phonemes in the Finnish Dialect Spoken on the Kurgolovo Peninsula. „Советское финно-угроведение” 1966, II, № 3, lk. 166.)

⁷⁰ J. Mägiste, Rosona (Eesti Ingeri) murde pääjooned, lk. 64 (vrd. lk. 24, 25, 29).

⁷¹ L. Kettunen, Suomen murteet I, lk. 40, 58.

Sõnavormide puhul, kus on tegemist *j*-i reeglipärase gemineerumisega pearõhulise silbi lühikese vokaali järel järgneva silbi pika vokaali või diftongi mõjul, märgib V. Tarkiainen, et tema poolt uuritud juva murdes (savo murrete rühmas) hääldub geminaadi silpi lõpetav komponent samuti kui (pearõhulise silbi) diftongi järelkomponent *i*.⁷²

Kurgolovo poolsaare murdest pärinevate helilindistuste põhjal on võimalik märkida näit. *[ai,an]* = *[aijan ~ ai^jan ~ ai,an]* 'aia' ja *[ai,aa]* = *[aijā ~ ai^jā ~ ai,aa]* 'ajada'; *[pai,an]* 'sargi (gen.)' ja *[pai,aa]* 'sepapaja (part.)'; *[hoi,an]* 'hoian' ja *[oi,aa]* 'oja (part.)'; *[kui,ut]* 'linakiud (pl.)' ja *[ui,uut]* 'ujuvad'.⁷³

Loode-laadoga murrete kohta märgib H. Leskinen: gemineerunud *jj* ja *vv* on võinud siirduda murdes varem esinenud häälikuühendite *ij* ja *uv* sarja (*rai^jjõä ast* 'piirini', vrd. *tehtⁱ tai^jjat* 'nöiuti' jne.), kusjuures esinemus on kõikjal võrdlemisi labiiline (*raj^joo ~ rai^jjoo ~ rai^jjoo* jne.).⁷⁴ Samas lisab aga autor, et vaatamata eeltoodule ei olevat veel küsimuses fonoloogilise opositsiooni kadumine *jj* ja *ij* vahel.⁷⁵ Viimast võib siiski oletada murrete puhul, kus 1) ei täheldata fonoloogilist erinevust verbide *voija* 'võida, määrada', *naija* 'naida', *puija* 'vilja peksta' jne. (kirjakeeles siis *voida*, *naida*, *puida* jne.) oleviku passiivvormide *voijā(n)* 'võidakse, määratakse', *naijā(n)* 'naidakse', *puijā(n)* 'pekstakse vilja' jne. ning neile häälikuliselt sarnaste *j*-i gemineerumise tulemusena tekkinud sõnavormide vahel, näit. *voijā(n)* 'võidakse', vrd. *ojjā* 'oja (part.)' või *ojjā(n)* 'ojja'; *naijā(n)*, 'naidakse', vrd. *pajjā* 'sepapaja (part.)' või *pajjā(n)* 'sepapajasse'; *puijā(n)* 'pekstakse vilja', vrd. *kujjā* 'õue (part.)' jne.; 2) ei täheldata fonoloogilist erinevust *aijā*-tüüpi astmevahelduseta noomenite ainsuse partitiivvormide ning häälikuliselt sarnaste *j*-i gemineerumise tulemusena tekkinud sõnavormide vahel, näit. *aijā* 'äia, vana-isa (part.)'; vrd. *lājjā* 'kuhja, hunnikut'; *muijā* 'vanaeite, vanaema', vrd. *lujjā* 'tugevat, kindlat'; *laijā* 'laia (part.)', vrd. *rajjā* 'piiri'.

Selliste sõnapaaride osas puudub järelduste tegemiseks piisav materjal. L. Kettunen on savo murrete osas märkinud erinevalt *voijān* (*olla*) (SM I, 243) 'võidakse olla', vrd. *ojjā* (SM I, 194) 'ojasse'.

Kurgolovo poolsaare soome murdes puuduvad eespool kirjeldatud opositsioonid, sest sõnapaaride *[naijā ~ nai^jā ~ nai,ā]* 'naidakse' ja *[paijā ~ pai^jā ~ pai,ā]* 'sepapaja (part.)', *[laijā ~ lai^jā ~ lai,ā]* 'laia (part.)' ja *[majjā ~ mai^jā ~ mai,ā]* 'maja (part.)' vahel ei ilmnenud häälduslikku erinevust. Seega on fonoloogilisest seisukohast võimalik märkida *[nai,ā, pai,ā, lai,ā, mai,ā]*. Et kõnealuses murdes ilmneb järgsilpide *i*-lõpuliste diftongide puhul *i* kadu, kui järgneb konsonant või konsonantühend, siis on võimalik võrrelda ülalmainitud suhtes ka näit. sõnavorme *[majjost ~ mai^jost ~ mai,ost]* 'piimast' ja *[majjost ~ mai^jost ~ mai,ost]* 'majadest', mis osutuvad samuti häälduslikult identseks ja on fonoloogilises transkriptsioonis märgitavad kujul *[mai,ost]* 'piimast', *[mai,ost]* 'majadest'.

Lõpuks tuleb peatuda veel algselt VjV-kujulistel sõnadel, mis osas murretes on võtnud gemineerunud kuju. Ka siin ei kasutata, kuigi samas geminatsioonis räägitakse, alati vastavat märkimisviisi, näit. lääne-ülasadakunna murretes *paju ~ paiju* (LYSMÄH I, 336) (vrd. kirjak. *paju*) 'paju', *hājū ~ hāijū* (LYSMÄH I, 336) (vrd. kirjak. *hāijū*) 'õel, alatu', vrd. näit. *aijān* (LYSMÄH I, 383) 'äia' jne. Aga kagu-häme murretes siiski *hājū*

⁷² V. Tarkiainen, Äänneopillinen tutkimus Juvan murteesta. Suomi IV 12, 1904, lk. 12, 13. Geminatsioonireegleile vastava *jj* hääldamist pigem *ij*-na on täheldatud ka näit. isuri murdeis. (Vt. A. Laanest, Konsonantengemination in Hevaa-Dialekt des Ižorischen. „Советское финно-угроведение“ 1968, IV, № 1, lk. 14.)

⁷³ Täiendaval materjali läbitöötamisel osutusid kurgolovo murde puhul põhjendamatuks käesoleva artikli autori poolt varem esiletoodud opositsioonid *aiat* 'aiad' — *aijaat* 'ajavad', *kuiut* 'linakiud (pl.)' — *uijuut* 'ujuvad'. (Vt. M. Leppik, Distribution of Segmental Phonemes in the Finnish Dialect Spoken on the Kurgolovo Peninsula. „Советское финно-угроведение“ 1966, II, № 3, lk. 166.)

⁷⁴ H. Leskinen, Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria I, lk. 28, 29.

⁷⁵ Sealsamas, lk. 29.

(KHMÄH I, 178), nagu *äjjä* (KHMÄH I, 182). Ilmselt häälduvad seega geminatsioonile allunud *paju-* ja *hāju-*tüüpi sõnad analoogiliselt *äjjä*-tüüpi sõnadele. Et geminatsiooniline ja *ij*-line märkimisviis ei tähista olulist häälduslikku erinevust, seda oletust esineb L. Kettunenil käsitlus, mille kohaselt ühes rühmas on vaadeldud murdealasid, kus esineb gemineerumata kujul *hāju*, *lājā*, teises rühmas ühendatult alasid, kus esineb *hājū* või *hājju*, *lājū* või *lājju*.⁷⁶

Seega ei kaasne tõenäoliselt enamikus murretes sõnade *hāju*, *paju* jne. gemineerumisega mingeid lisaopositsiooni võimalusi ja neid ei tarvitse fonoloogilises transkriptsioonis eristada *äjjä*-tüüpi sõnadest.

Kurgolovo poolsaare murdes esineb gemineerumata kujul /*haju*/ 'lõhn', /*paju*/ 'paju' (kuigi näit. *savvu* 'suits'), siiski aga /*hāi.ū*/ = [hājju ~ hājū ~ hāi.ū] 'tige, alatu'. Kuna mitte ükski eespool käsitletud opositsioonivõimalustest pearühulise silbi *i*-lõpulise diftongi järel Kurgolovo poolsaare murde osas ei leia realiseerumist, kaasa arvatud opositsioonid, kus vastanduksid *i*-lõpulist diftongi sisaldavad sõnavormid lühikelele vokaalile järgnevat geminaati *jj* sisaldavatele sõnavormidele, siis on kõne all olevas murdes fonoloogilises transkriptsioonis võimalik märkida näit. /*pai.an*/ 'särgi (gen.)', /*pai.aa*/ 'sepapaja (part.)', /*nai.aa*/ 'naidakse', /*nai.aa*/ 'naijat, naisevõtjat' (sõna on vähekasutatav), /*āi.ā*/ 'äi, vanaisa', /*hāi.ū*/ 'tige, alatu' jne.

(Järgneb)

⁷⁶ L. Kettunen, Suomen murteet III A. Helsinki, 1940, kaardid nr. 136, 137; Suomen murteet III B. Helsinki, 1940, lk. 248, 249.